

Dan Đaković¹⁶

BUDUĆNOST EUROPE I SVIJETA U SVJETLU FILOZOFIJE JACQUESA MARITAINA

Sažetak

Kad je riječ o europskoj ideji, o Europi kao geografskom i kulturno-civilizacijskom prostoru, a osobito o Europskoj Uniji, često se u nekim krugovima čuje govoriti o Ocima utemeljiteljima EU (Founding Fathers) te se redovito spominje čuvena trojka Robert Schuman, Konrad Adenauer i Alcide De Gasperi te uz njih eventualno i Jean Monnet. To je povijesno utemeljeno i svakako opravdano. No vrlo rijetko se spominje francuski velikan i filozof Jacques Maritain i njegov utjecaj na europski projekt i euro-atlanske integracije. To ne treba vidjeti kao neku nepravdu, nego samo kao zanimljivost. Ovim se radom, u kojem autor donosi i razrađuje neke izvatke iz svoje doktorske disertacije, želi donekle osvijetliti Maritainova uloga u ovom kontekstu, odnosno pokušati gledati na budućnost Europe u svjetlu njegove filozofije, a posebno u kontekstu problematike odnosa političkog i religijskog. Jednom rečenicom – Maritain je tijekom prošlog stoljeća igrao možda najvažniju ulogu u oblikovanju ideje europskog i svjetskog jedinstva i, unatoč svemu što nas danas obeshrabruje, budućnost Europe pa onda i svijeta u svjetlu Maritainove filozofije nije mračna te u njoj ima mjesta za sve.

Koliko je svrsishodno misliti o budućnosti europskog jedinstva bez misli o svjetskom jedinstvu? Ako je ujedinjenje Europe nešto dobro, je li ujedinjenje svijeta nešto još bolje? Je li antropološko pitanje od presudne važnosti? Koliko je religija važna u kontekstu Europe i njene budućnosti? Što je sa sekularnošću? Kakva je budućnost religije? Jesu li Europa i EU (ekskluzivno) kršćanski kontinent i projekt? Je li demokracija zamisliva bez kršćanstva? U kojoj je mjeri religija/vjera osobna i privatna, a u kojoj javna stvar? Što je s kontroverznim odnosom religije i politike? Što sve to na koncu znači za međureligijski

¹⁶ Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti

dan_djakovic@ffrz.unizg.hr

dijalog unutar EU – osobito između Židova, kršćana i muslimana? – neka su od pitanja kojih se autor dotiče u svom radu ili barem ukazuje na njih.

Ključne riječi: Europa, Jacques Maritain, politika, religija, budućnost, demokracija, evanđeoska nada

Uvod

Svijet je na neki način u kaosu, a europsko jedinstvo u krizi. Nismo, vjerujem, od onih koji sadistički ili mazohistički uživaju u ovakvim formulacijama ili tvrdnjama. No zaista nije pretjerano reći da prolazimo kroz kaotično vrijeme, a prijetnje kojima čovječanstvo prijeti samo sebi nisu nikad bile veće. Potrebno je samo nekoliko krivih i ishitrenih političkih i vojnih poteza i sve naše analize, svo naše filozofiranje i sav naš trud bit će sasvim uzaludni jer neće biti nikoga kome bi to trebalo ili koristilo. Toga postajemo svjesni još od Hirošime, ali razvoj oružja za masovno uništenje od tada je neslućeno akcelerirao. Prosječan čovjek danas nije ni svjestan, a nema ni informacija o tome koliko moćnim oružjem raspolažu neke sile. Znamo samo to da je mogućnost totalnog uništenja veća nego ikad.

Istodobno, netko je još davno rekao da postoji nešto oko čega se slažu svi mistici svijeta. A to je da je sve u redu. Sve je kako treba. Čitava je povijest u sigurnim rukama. To nam ne djeluje uvjerljivo, ne donosi nam instant utjehu niti nas oslobađa bilo od straha bilo od odgovornosti za mir, ali svakako nudi drugačiju perspektivu koju je, u najmanju ruku, vrijedno saslušati i razmotriti. Mistik ima uvid u dubine oceana u kojima uvijek vlada mir dok na površini mogu bjesniti najjači uragani. U tom smislu duhovno-intelektualni posao je uvijek put u dubine. Ovdje dapače želimo reći da je i istinski put u Europu zapravo put u njezine dubine, a ne put u njezine administrativno-birokratske i financijske strukture. Nije to čak ni put na Zapad, jer su korijeni europskog duha i identiteta zapravo više na Istoku, Bliskom ili Srednjem, kako je kome drago. Europa je relativno malen, ali izrazito dubok prostor. Stoga i odgovore na pitanja o njenom identitetu, a zatim i njezinoj budućnosti treba tražiti tamo gdje njeni korijeni crpe životne sokove. Općenito možemo reći da je u kriznim i kaotičnim vremenima spontana reakcija ljudskog duha da ide natrag na izvore, na temelje, na korijene.

Europa je prvenstveno duh. Nije ga lako razumjeti. Osobito je teško reći nešto suvislo o budućnosti Europe bez razumijevanja duha koji joj je dao život i smjer. U tom smislu pozivamo u pomoć premalo poznatog filozofskog diva 20. stoljeća – francuskog filozofa (personalista) Jacquesa Maritaina. Osim što je riječ o jednom od najvećih umova, riječ je također o jednom od najplodnijih autora prošlog stoljeća te o jednom od glavnih arhitekata ili *mastermindu* Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. (koja je

zapravo još uvijek jedini pravi ili barem najviši svjetski pravno-politički akt, nešto poput prvog svjetskog ustava), a samim time i europskih i svjetskih integracija.¹⁷ Maritainov duh i misao stoje i u temeljima europskog projekta i EU, što je slabije poznato, ali on nam pomaže razumjeti i dublje korijene europskog identiteta koji su mnogo stariji od suvremenih europskih integracija.¹⁸ U ključnim godinama začetka europskih integracija, nakon Drugog svjetskog rata, Maritain je već bio s jedne strane Atlantika vrlo utjecajan profesor filozofije na američkom Princetonu (i nizu drugih sveučilišta) i s druge strane Atlantika francuski ambasador pri Svetoj Stolici. Bio je jedan od najutjecajnijih i najumreženijih ljudi toga doba.¹⁹

Iako je preselio s ovoga svijeta pred gotovo pola stoljeća, dojam je da je još uvijek pomalo skriven, a možda i prešućivan, čak i u filozofskim i akademskim sferama. Možda tako i treba biti. Ovdje ne kanimo tvrditi da on jedini razumije ono što istražujemo ili da razumije sve i apsolutno. Tvrdimo dvije druge stvari. Prvo, da je lako moguće i vrlo vjerojatno da od suvremenih autora on razumije i objašnjava najbolje i najdublje. I drugo, možda još važnije, da on nudi razumijevanje s nadom. Jer što će nam razumijevanje koje vodi u beznade ili u hedonizam kao jedinu utjehu? Istina koja ujedno nije i dobra vijest nije istina koju tražimo. Zato smatramo da je, u najmanju ruku, pametno „kladiti se“ na Maritaina. Skica budućnosti Europe i svijeta koja izranja iz njegove misli nije mračna i obraća se ljudskom srcu podjednako kao i razumu.

Konačno, ako nas zanima razumijevanje duha u kojem je začeta EU, a zatim i skica njezine budućnosti, onda je najbrži dokaz da je poželjno obratiti se baš Maritainu onaj koji nudi Robert Schuman, jedan od Otaca utemeljitelja EU. On se u svom eseju pod naslovom *Za Europu (Pour l'Europe)* poziva upravo na Maritaina, nazivajući ga velikim i neopravdano zapostavljenim te izražava žaljenje što ne može citirati sve što Maritain kaže (Schuman, 2000: 19-22). Ni mi ovdje nažalost ne možemo citirati sve što on kaže,

¹⁷ Maritain se općenito smatra najvažnijim misliocem u kreiranju koncepta ljudskih prava i glavnim filozofskim autorom Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. Vidi: Samuel Moyn, „Jacques Maritain, Christian Politics, and the Birth of Human Rights“, u: *Intercultural Dialogue and Human Rights*, ed. Luigi Bonanate et al., The Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2011., str. 55.

¹⁸ O njegovom golemom utjecaju u Europi vidi: Bernard Hubert (ed.), *Jacques Maritain en Europe. La reception de sa pensee*, Beauchesne, Paris, 1996.

¹⁹ Vidi više o tome u: Bernard Hubert et Yves Floucat (ed.), *Jacques Maritain et ses contemporains*, Desclee/Proost France, Paris, 1991.

ali i vrlo skroman mozaik njegovih odlomaka²⁰ može, nadamo se, ponuditi malo svjetla, ljepote i nade za Europu i svijet.

1. Tko je čovjek?

Ako govorimo o identitetu, duhu i budućnosti Europe, onda nije dobro ne postaviti u središte pitanje o čovjeku odnosno ljudskoj osobi. To je zapravo pitanje svih pitanja. Čovjek je stvorenje Božje, a država je stvorenje čovjekovo. Čovjek postoji i bez države, a država ne postoji bez ljudi. Država je radi čovjeka, a ne čovjek radi države. Taj je stav odraz duha i filozofije Otaca utemeljitelja. To je ujedno i bit personalizma kao filozofskog pravca kad ga stavimo u kontekst politike i političke filozofije. Iako je jasno da nitko nema monopol na definiciju čovjeka, jer svatko je slobodan definirati pojmove koje koristi (Maritain, 1935: 12), ipak je potpuno jasno da nije moguće izgraditi političku filozofiju bez ikakve prethodne slike ili definicije čovjeka. Ona je zapravo uvijek eksplicitno ili implicitno prisutna.²¹ Ako ne znamo tko je čovjek, kako onda možemo znati što je dobro za njega? Antropološko pitanje je u tom smislu pitanje prije svih pitanja. Maritain polazi od konteksta svojih (i naših) suvremenika od kojih mnogi smatraju kako autentični humanizam može biti samo anti-religiozni ili barem areligiozni humanizam. Maritain dakako misli posve suprotno te u vezi s time ukazuje na dvije činjenice.

Prvo napominje kako je od Renesanse zapadni svijet postupno prešao put od poretka kršćanskog sakralnog herojstva do humanističkoga poretka. No istodobno upozorava da su zapadnjačkom humanizmu izvori religiozni i transcendentni i bez njih se on ne može razumjeti! Transcendentnima Maritain naziva sve one oblike mišljenja koji tvrde da je temelj svijeta duh superioran čovjeku, da je u čovjeku duh čija sudbina nadilazi prostor i vrijeme, a da je u središtu čudorednoga života naravna ili nadnaravna pobožnost. Temelji tog humanizma su dakle klasični i kršćanski pa se njegove značajke ne pojavljuju samo u bogatstvu srednjovjekovne starine, već i u znatno manje spornom dijelu antičke

²⁰ Autor ovdje prenosi, razrađuje i proširuje neke odlomke svoje doktorske disertacije. Vidi: Dan Đaković, *Politika i religija u filozofiji Jacquesa Maritaina*, Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, str. 32-38; 155-161; 231-237.

²¹ Svaka politička filozofija (jer je grana etike) implicira neku etiku, a zatim i antropologiju i metafiziku čak i ako nije svjesna toga. Vidi: Eric Voegelin, *The New Science of Politics*, University of Chicago Press, Chicago, 1952.

poganske baštine, na koju upućuju imena Homera, Sofokla i Vergilija - „Otaca Zapada“. Istodobno, s obzirom na to da je poredak srednjovjekovnog kršćanskog svijeta bio poredak jedinstva tijela i duha, odnosno poredak tzv. utjelovljene duhovnosti, on je svojim sakralnim oblicima sadržavao virtualni i implicitni humanizam. Zato se, kako upozorava Maritain, u 12. i 13. stoljeću taj humanizam očitovao u procvatu nepostojane ljepote, jer je nesklad između srednjovjekovnog kulturnog stila i stila klasičnog humanizma privremeno prekrrio sklad koji u biti postoji između kršćanstva i humanizma (Maritain, 1989: 15).²²

1.1. Potreba za novim humanizmom

Maritain ukazuje na to da je u Srednjem vijeku postojalo jedinstvo u jednoj te istoj živoj vjeri, zajedništvo ljudske osobe s drugim konkretnim osobama, zajedništvo s Bogom kojeg su one slavile, a kao posljedica toga i zajedništvo s čitavim stvorenjem. Zahvaljujući tome čovjek je, unatoč brojnim teškoćama toga vremena, bio plodan herojstvom, spoznajom i umjetničkim djelima, a u najčišćim srcima ljubav je izdizala narav iznad nje same te je i na stvari proširila osjećaj bratske ljubavi. Sveti je Franjo, kako podsjeća Maritain (1989: 16) shvaćao da materijalnu prirodu treba na neki način pripitomiti našom ljubavlju prije no što je počnemo iskorištavati u industriji. Ljubeći *bitak* u stvarima i prirodi, čovjek uzdiže te stvari na svoju razinu umjesto da sebe i svoje dostojanstvo podloži njihovoj mjeri.

Druga činjenica na koju Maritain ukazuje jest to da zapadni humanizam, lišen svake metafizike kojoj je predmet transcendencija, sve što još ima od poimanja ljudskog dostojanstva, slobode i neproračunatih vrednota, on to baštini od nekadašnjih kršćanskih ideja i kršćanskih osjećaja koji su danas samo promijenili svoje usmjerenje. U tom je smislu „liberalni građanski humanizam oljuštena pšenica (...) A poganskome ili ateističkome materijalizmu lako je uzeti na nišan takav materijalizirani spiritualizam“ (Maritain, 1989: 16). No Maritain odbacuje očajavanje i predlaže da vidimo priliku za djelovanje. Jer iako su kršćanske energije odvojene od svojih prirodnih veza, prožete i nošene nasiljem, upravo one su te koje još uvijek *svetim nemirom* uznemiruju ljudska srca

²² Vidi također: Jacques Maritain, *Scholasticism and Politics*, Liberty Fund, Indianapolis, 2011., str. 1-24.

i potiču ih na djelovanje, i to sasvim životno, bez obzira na različite ideologije, religije, teorijske sustave i svjetonazore.

Na istom tragu Maritain postavlja pitanje: „Zar jedan od znakova idejne zbrke što se danas širi svijetom²³ nije upravo to što te energije, nekoć kršćanske, služe upravo egzaltiranom širenju kulturnih poimanja izravno protivnih kršćanstvu? Bila bi to lijepa prigoda za kršćane da stvari privedu istini, ponovno uključujući u puninu njihova iskonskog izvorišta sva iščekivanja pravde i sve čežnje za zajedništvom što ih pothranjuje bol u svijetu i kojima je polet izgubio svoj smjer; tako bi potakli kulturnu i vremenitu snagu kršćanskog nadahnuća koja bi bila u stanju djelovati na povijest i pomagati ljudima“ (Maritain, 1989: 17).

Jasno je da je u tom pothvatu neophodan alat zdrava filozofija politike i društva i zdrava filozofija povijesti. Nužna pak pretpostavka za navedene alate jesu zdrava etika i antropologija, a još prije toga zdrava metafizika. Jedino tako je moguće neljudski poredak i depersonalizirano društvo zamijeniti novim civilizacijskim poretkom, kojemu bi upravo *cjeloviti (integralni) humanizam* bio glavno obilježje i temelj. Taj novi poredak²⁴ predstavljao bi novi kršćanski svijet (*Christendom*),²⁵ ali ne više *sakralan* kao u Srednjemu vijeku, već *svjetovan (sekularan)*, laički ili profan. Taj novi humanizam, koji treba biti temelj novom kršćanskom svijetu, Maritain ne smatra identičnim s građanskim humanizmom. On je ljudskiji od potonjeg upravo zato što ne obožava čovjeka već doista i zbiljski poštuje ljudsko dostojanstvo i priznaje opravdanost cjelovitim zahtjevima (svake) ljudske osobe (Maritain, 1989: 17 i 41).

1.2. Nova paradigma suživota

Na istome tragu možemo reći da se novi (cjeloviti) humanizam u epohi pred nama treba usmjeriti prema društveno-vremenitome ostvarenju evanđeoske brige za ljudsko, što se ne treba dogoditi samo na duhovnoj razini, već se mora i utjeloviti, što znači biti

²³ Treba imati u vidu da Maritain piše ove retke 1930-ih godina, a danas zbrka može biti samo veća.

²⁴ To se svakako prvenstveno odnosi na Europu i Zapad, ali sasvim je neupitno da uključuje čitav svijet i čitav ljudski rod.

²⁵ Pojam *Christendom* prevodimo kao *kršćanski svijet* kako bismo ga razlikovali od *kršćanstva* kao religije. Pridjev *kršćanski* označava duh, vrijednosti i ideale, ali nikako ne označava bilo koju vrstu religijske ili kulturne isključivosti.

vidljivo i opipljivo. Kršćanstvo je, naime, bitno religija utjelovljenja. Ideal uvijek mora ostati i bratsko zajedništvo. Ovaj humanizam ne traži od ljudi da se žrtvuju rasnome, klasnome ili nacionalnome dinamizmu ili imperijalizmu, već boljitku svoje braće i konkretnome dobru svih ljudskih osoba. Potrebno je prijeći na poniznu istinu bratske ljubavi, pa i uz cijenu neprestanoga i teškog napora i stanovitog siromaštva,²⁶ uključujući se u društveni poredak i u strukture zajedničkog života (Maritain, 1989: 18).

Maritain ipak napominje kako smatra posve nužnim ono što se naziva *gospodarstvom obilja*. „No i kad ne bismo imali na umu teške probleme što će ih izazvati napredak znanosti i tehnike umanjujući potrebu za manualnim radom i otvarajući vrata nezaposlenosti,²⁷ to obilje, budući da će se razdijeliti svima, značit će za svakoga relativno siromaštvo; dovoljni će životni uvjeti biti osigurani, ali će raskoš biti teško ostvariva. Jedino će na takav način taj humanizam biti u stanju omogućiti čovjeku da raste u zajedništvu, upravo će tako moći biti baš herojskim humanizmom“ (Maritain, 1989: 18).²⁸

Vrlo zanimljivo za nas danas je da Maritain još tada primjećuje kako, unatoč prednostima koje tehnika unosi u naš život, životni uvjeti ljudskog bića postaju sve nečovječniji te kaže da će, ako se sve nastavi u istome smjeru, po riječima starog Aristotela, na Zemlji moći prebivati samo zvijeri ili bogovi (Maritain, 1989: 47). Opomena je, čini se, aktualnija danas nego u trenutku kad je Maritain pisao svoje djelo, a stvari se k tome razvijaju eksponencijalnom brzinom i ne slute na dobro, osobito za mlađe generacije.

1.3. Koji i kakav humanizam?

Kada je riječ o antropologiji, odnosno slici o čovjeku, Maritain bitno razlikuje teocentrični, odnosno pravi kršćanski humanizam (koji zagovara) te antropocentrični humanizam, za koji su, po njemu, u prvome redu odgovorni renesansni i reformacijski duh.²⁹ On također upozorava da je u počecima novoga vijeka, ponajprije s Descartesom,

²⁶ Možda je ljepša riječ *skromnost* nego *siromaštvo*.

²⁷ Baš to je bolno obilježje suvremenog svijeta, daleko više nego u Maritainovo doba.

²⁸ Zbog ovih redaka i sličnih stavova iskazanih na više drugih mjesta, Maritainu se moglo spočitavati da se nije dovoljno očistio od svojeg mladenačkog socijalističkog nadahnuća.

²⁹ Vidi više o tome u: Jacques Maritain, *Tri Reformatora – Luther, Descartes, Rousseau*, LAUS, Split, 1995.

potom Rousseauom i Kantom, racionalizam o ljudskoj osobnosti izgradio oholu, blistavu i čvrstu predodžbu, po kojoj je čovjek ljubomorno bdio nad svojom imanencijom i autonomijom, u konačnici bivajući dobar u svojoj biti. Racionalistička je slika upravo u ime prava i samostalnosti te iste osobnosti osudila svaki izvanjski zahvat u taj savršeni i posvećeni svijet, bez obzira proizlazi li takav zahvat iz objave i milosti, iz kakve ljudske mudrosti, iz autoriteta nekog zakona kojemu čovjek nije tvorcem, iz vrhovnog Dobra koje bi poticalo čovječju volju ili napokon iz objektivne stvarnosti koja bi bila mjera i pravilo ljudskom umu (Maritain, 1989: 42).

Ali za nešto više od jednog stoljeća, kako upozorava Maritain, ta se antropološka slika našla u opasnosti, počela se raspadati u prah i pepeo i našla se u rasulu. Prva se značajna faza dogodila na biološkom području i obilježena je trijumfom darvinističkih ideja o čovjekovu majmunskom podrijetlu. S toga stajališta čovjek nije samo plod dugog razvoja životinjskih vrsta, što bi, po Maritainu, bio drugotan, čisto povijesni problem, nego on iz toga biološkog razvoja izlazi bez metafizičkog skoka ili diskontinuiteta.³⁰ U određenom trenutku, po ovom shvaćanju, s pojavom čovjeka u životnome se lancu ne pojavljuje nešto posve novo, duhovna opstojnost koja bi podrazumijevala da prilikom nastanka svakog pojedinog ljudskog bića Stvoritelj stvara pojedinačnu dušu, baca je u ovozemaljsko postojanje i to radi vječne sudbine. Maritain ipak primjećuje kako darvinizam time nije uopće oborio kršćansko poimanje čovjeka, budući da se ono oslanja na objavljenu dogmu. Ali je racionalističko poimanje ljudske osobe zadobilo smrtonosan udarac (Maritain, 1989: 43).

Posljednji udarac, po Maritainovu mišljenju, tome je poimanju zadao Freud na psihološkome području. Pri tome on ne misli na Freudove istraživačke psihološke metode, gdje smatra da ima genijalnih otkrića, već na Freudovu metafiziku. „Kršćanin zna, po onoj Pascalovoj, da je čovječje srce prazno i puno gadosti, što ga ipak ne sprječava da prepozna duhovnu čovjekovu veličinu i dostojanstvo. No što je za racionalističku misao postao čovjek u naše dane? Težište se čovječjeg bića spustilo tako nisko da više i ne postoji prava osobnost već samo kobno gmizanje polimorfni ličinki u podzemnome svijetu nagona i žudnje, a čitavo lijepo uglađeno dostojanstvo naše osobne svijesti samo

³⁰ Što je trajno prijeporna točka kad se kršćanska misao koja prihvaća teoriju evolucije susreće s čisto materijalističkim shvaćanjem evolucije.

je poput lažne maske. Čovjek je u konačnici tek mjesto gdje se libido, koji je poglavito spolne naravi, ukršta i sukobljava s nagonom za smrću. Tajna života što stremi božanskome, noseći na sebi otisak Stvoriteljeva lica,³¹ postaje očajnom zagonetkom smrtnih zapetljaja. Tako čovjek, od kojeg je najprije načinjena herojska, gotovo božanska figura i u isto vrijeme čisto naravno biće, zapada, prema zakonu svakog poganstva, u porugu protiv svoje naravi; on tu narav bičuje to okrutnije što prema njoj čuti više samilosti i sentimentalne sućuti; on je poremećen, postaje čudovištem, nakazom dragom sebi samome“ (Maritain, 1989: 43-44).

Tako je došlo, nakon raspadanja i podvajanja antropocentričnoga humanističkog razdoblja – razdvajanja i suprotstavljanja naravi i milosti, vjere i razuma, ljubavi i spoznaje, a u čuvstvenome životu ljubavi i osjetila – do konačnog rasula. Ipak, kako smatra Maritain (1989: 44), to rasulo u kojem smo se našli ne sprječava čovjeka da više no ikad zahtjeva svoje vrhovništvo, ali ne više za pojedinu osobu, koja više ne zna gdje bi se pronašla, vidjevši samo vlastiti raspad i rasulo. Osoba je dapače sazrela za povlačenje i odstupanje u korist kolektivnog čovjeka, velikoga povijesnog simbola čovječanstva, o čemu je Hegel razradio teologiju. Po Hegelu bi to dakako bila Država sa svojim savršenim pravnim ustrojem, a po Marxu komunističko društvo sa svojom imanentnom dinamikom.

Kada je pak riječ o dijalektici antropocentričnog humanizma sa stajališta kulture, Maritain razlikuje *tri* aspekta u onome što naziva dijalektikom novovjeke kulture. Ta se tri momenta nadovezuju, unatoč jakim suprotstavljanjima, i vremenski su slijedili jedan za drugim, ali su i supostojali, međusobno se ispreplićući u različitim stupnjevima.

U prvom razdoblju (16-17. st.) civilizacija je rasipnički ubirala najljepše plodove zaboravljajući na korijen iz kojeg uzima životni sok. Smatralo se da ona treba samo pomoću razuma uspostaviti ljudski poredak, koji se još zamišlja u kršćanskome stilu, naslijeđenom iz prethodnih razdoblja. Taj pak stil postaje usiljen i počinje se kvariti. To razdoblje Maritain naziva *klasičnim* razdobljem naše kulture, razdobljem kršćanskog naturalizma. U drugom razdoblju (18-19. st.) postaje očito da se kultura, upravo zato jer je lišena nadnaravnih dimenzija, mora nužno okrenuti protiv tih vrhunskih načela. Od kulture se traži da čovjeka oslobodi od praznovjerja objavljenih religija te da njegovoj

³¹ *Imago Dei*.

naravnoj dobroti otvori vidike savršene sigurnosti, koja bi bila plod blagostanja tj. gomilanja zemaljskih dobara. Maritain to naziva razdobljem racionalističkog optimizma, buržujskim razdobljem naše kulture. Treće razdoblje (20. st.) naziva razdobljem materijalističkog preokretanja vrednota, *prevratničko* doba, kad čovjek, stavivši svoj posljednji cilj u sebe sama i ne mogavši više podnijeti svijet pretvoren u stroj, očajničkim silama pokušava iz korjenitog bezboštva izvesti posve novu čovječnost (Maritain, 1989: 45).

Pogledajmo sada kako Maritain detaljnije analizira značajke ovih triju razdoblja. Prvo razdoblje naziva *razdobljem preokretanja ciljeva*. Umjesto da svoje vlastito zemaljsko dobro usmjeri prema vječnom životu, kultura svoj vrhovni cilj traži u sebi samoj, a taj je cilj čovjekovo vladanje materijom. Bog postaje jamcem tog gospodstva. Drugo je razdoblje poput demijurškog imperijalizma s obzirom na materijalne sile. Kultura nije shvatila svoj glavni zadatak da ljudsku narav nastoji usavršiti postupkom koji bi bio u skladu s dubokim potrebama te naravi, a to znači unutarnjim usavršavanjem spoznajne i životne mudrosti. Kultura je prije svega nastojala zagospodariti vanjskom prirodom i njome ovladati pomoću tehnike. Iako je taj tehnički proces po sebi dobar (ili barem neutralan), on je zauzeo glavno mjesto te se od njega očekuje da, zahvaljujući znanosti, izgradi takav materijalni svijet u kojem će čovjek, po Descartesovim obećanjima, naći savršenu sreću. Bog postaje idejom. U trećem razdoblju materija potpuno potiskuje ljudsko. Da bi ovladao prirodom ne vodeći računa o temeljnim zakonima svoje naravi, čovjek je zapravo prisiljen da se, i na području svojeg uma i na području svojeg života, sve više podredi ne ljudskim temeljnim zahtjevima, već tehničkoj nužnosti i materijalnim silama koje je pokrenuo i koje sve više preplavljaju ljudski svijet. Bog umire, a materijalizirani čovjek misli da može biti čovjekom ili nadčovjekom samo ako Bog ne bude Bogom (Maritain, 1989: 46).³²

Na koncu, Maritain promatra dijalektiku antropocentričnog humanizma s obzirom na Boga to jest s obzirom na čovjekovu predodžbu o Bogu i naziva to *Božjom tragedijom*. Ta predodžba, ukoliko nije pročišćena Objavom, i sama slijedi sudbinu kulture. Bog je (kartezijanski shvaćen) u prvom razdoblju humanističke dijalektike postao jamcem čovjekova vladanja materijom. Božanska je transcendencija zadržana, ali se shvaća

³² Karakteristike ovog trećeg razdoblja osobito snažno osjeća naša današnja generacija.

ljudski to jest istoznačno (univočno), geometrijskim razumom koji je nesposoban za analoško poimanje. Zbog toga je ta transcendencija počela gasnuti. Jansenisti su, suprotstavljajući se racionalizmu, zastupali neistraživost transcendencije božanskog veličanstva, zazivajući je da ona obori i satre razum (Maritain, 1989: 46).

Drugim riječima, razum može spoznati transcendenciju samo ako se žrtvuje. Zašto je to tako? „Zato što je razum teologa klasičnog razdoblja izgubio smisao za *analogiju* (!) te postao geometrijskim razumom, neprijateljem tajne, poput razuma filozofa toga razdoblja. Razum će spoznati tajnu i uništiti će se, ili će odbiti da se uništi, a zanijekat će tajnu“ (Maritain, 1989: 47). Istinski kršćanski odgovor uvijek ide za tim da sačuva i tajnu (otajstvo) i razum, što je također važna značajka i čitave kršćanske filozofije i antropologije. Bez takve antropologije svaki je naš politički projekt osuđen na urušavanje u sama sebe. Jednom rečenicom – budućnost Europe, svijeta i ljudskog roda treba graditi na razumu koji je otvoren otajstvu vjere³³ poštujući realnost religijskog i svjetonazorskog pluralizma koji nalazimo u svijetu. U tom smislu traži se i preispitivanje uvriježenog shvaćanja sekularnosti po kojem sve religijsko treba biti isključeno iz javnog prostora. Nasuprot tomu sekularnost treba shvaćati samo kao razlikovanje političke i religijske sfere, a ne njihovo nasilno razdvajanje. Glavna Maritainova krilatica bila je *distinguer pour unir* – *razlikovati radi jedinstva*.³⁴

2. Vremenito i vječno

2.1. Problem primata i nadređenosti

Kao prvo, čovjek pripada i vremenu i vječnosti. Kao drugo, Cezar nije Bog! U te dvije rečenice mogla bi se sažeti možda i ključna politička poruka koju u sebi nose sve

³³ U tom smislu smatram da ima smisla govoriti i o kršćanskoj filozofiji iako mnogi niječu takvu mogućnost potkrjepljujući to tvrdnjom kako ne postoji kršćanska matematika. Kršćanska filozofija bila bi ona koja je otvorena otajstvu kršćanske vjere i ugrijana, nadahnuta ili čak pokrenuta njime, iako ne mora nužno uzimati zdravo za gotovo ni jednu objavljenu istinu. Slikovito rečeno, otajstvo vjere je poput tople peći usred zime. Možemo se složiti da je razum jednostavno razum, da je matematika jednostavno matematika, da je logika jednostavno logika i da je filozofija jednostavno filozofija pa im nema smisla dodavati pridjev *kršćanski*. Ali svi znamo da ljudski razum ne funkcionira jednako na hladnoći i u toploj sobi pokraj peći. S jedne strane, on je jednako razum u oba slučaja, ali s druge strane jasno je da rezultati njegova rada neće biti jednaki u oba slučaja.

³⁴ *Razlikovati radi jedinstva* je na svoj način i sukus Maritainove metode kao i naslov njegove vjerojatno najvažnije knjige – vidi: Jacques Maritain, *Distinguish to Unite: or, The Degrees of Knowledge*, Tr. G. Phelan et al. New York: Charles Scribner's Sons, 1959.

monoteističke religije (judaizam, kršćanstvo i islam) kao i njihove svete knjige. Iako religije i sveti spisi nisu svedivi i ne smiju (!) biti svedeni na politiku, oni u sebi, makar implicitno, svakako sadrže i političku poruku. Njihove poruke dakle imaju i političke implikacije. U kontekstu odnosa vremenitog i vječnog, odnosno duhovnog i političkog, Maritain, kao katolik, prije svega izražava žaljenje zbog kršćanskih naroda i crkava koje su odvojene od Rima jer nemaju nikog da ih brani od sila ovoga svijeta. Žali i zbog naroda (npr. Dalekog istoka) koji ne poznaju Crkvu i papu jer ne mogu dovesti duhovno i vremenito u željenu harmoniju. Također, primjećuje kako je žalosna istina da je Europa³⁵ zaboravila puno toga pa čak i podređenost političkih ciljeva duhovnima. To je dakako njezina velika pogreška. Otuda dolazi opće stanje potlačenosti duha i savjesti, praktični prezir prema ljudskoj osobi i njezinom dostojanstvu, taj preteški teret koji se svugdje više ili manje nejasno osjeća. Najviše, po Maritainu, treba žaliti zbog onih nacija koje su, okupljene svojom naklonošću oko pape i Krista koji ih neumorno podsjećaju na zahtjeve istine, stoljećima bile tvrdoglave te su zapravo začepile svoje uši za istinu (Maritain, 1931: 84-86; Maritain, 1927: 131-164).

Maritain prije gotovo jednog stoljeća nagovještuje da ulazimo u doba kada će, nakon što su sve nade utemeljene u racionalizmu i humanističkom optimizmu osujećene, veliki problemi duhovnog reda (misli na metafizički rat dobrih i zlih sila) opet dominirati poviješću ljudske vrste. Radi se o onom što ruski filozof Nikolaj Berdjajev naziva *novim srednjim vijekom*. Najupečatljivije je u tom pogledu razmotriti temeljni posao obavljen unutar Crkve. Sve njezine nade i naponi se u našim danima, kako smatra Maritain (1931: 86), usmjeravaju prema duhovnoj obnovi kršćanskog svijeta. To se osobito vidjelo na Drugom vatikanskom saboru 1962-65. godine.

U tom smislu potrebno je nastojati svom svojom voljom da duhovni kršćanski svijet siđe (jer je iznad njega) u vremeniti i bude ostvaren u političkom kršćanskom svijetu. No nije jasno koliko je to realno. Iako je i sam bio pregalac u diplomaciji, Maritain upozorava da se kršćanski politički poredak u svijetu ne uspostavlja umjetno, diplomatskim, financijskim, političkim ili birokratskim sredstvima. On je plod proizveden duhom žive vjere. Pretpostavlja spontanost, život i praktičnu vjeru u velikom

³⁵ Možemo to slobodno shvatiti prošireno na cijeli Zapad.

broju osoba i naroda, civilizaciju nadahnutu kršćanskom mudrošću,³⁶ i nadasve usmjerenost političkog života prema istinskim dobrima osobe i duha. Može biti obeshrabrujuće koliko smo daleko od tog ideala. Mnogi će reći da je to čak neostvarivo, i ako Bog ne intervenira na poseban način, ili ako velika nevolja ne privede ovaj nesretni svijet poslušnosti, kraljevstva ovoga svijeta bit će predana krvavoj podjeli za dugo vremena (Maritain, 1931: 87).³⁷

2.2. Pitanje mira i razboritih sredstava

Maritain kao realist smatra kako je sasvim razumljivo da u situaciji u kojoj su narodi Europe i svijeta tako daleko od istinskog poretka i kada je i najnesigurniji mir tako teško održavati, nacije, a posebno one čije su granice najizloženije, ne mogu odustati od primjene sile o kojoj ovisi njihova egzistencija. Budući da su katolici u različitim zemljama u pravilu, i očekivano, onaj element koji je najposvećeniji principima naravnog zakona, također je razumljivo da bi oni trebali s ove točke gledišta, kao građani, osjećati posebno veliku obvezu, i da bi oni trebali biti prvi koji nadziru i čuvaju temeljna naravna dobra. Održavati mir u zemlji i efektivno je štititi najneposredniji je i najhitniji cilj kršćanske političke razboritosti. Ipak, ovaj cilj ne bi bio kršćanski ako ne bi bio povezan s daljim i višim ciljem. Zato ideja dobra ljudske zajednice, utemeljene na pravdi i ljubavi, i ideja trajnog mira koji treba uspostaviti među narodima, mora biti ostvarena putem političke aktivnosti, ne pukim primatom časti, nego učinkovitim upravljačkim utjecajem. Posvećenost i odanost zemlji u kojoj smo rođeni i odrasli, kao i odanost našim roditeljima, vrlina je povezana s pravdom. Mi smo dužnici svojoj zemlji za nebrojena dobra. Maritain citira Tomu Akvinskog:³⁸ „Nakon Boga, čovjek najviše duguje svojim roditeljima i domovini“ (Maritain, 1931: 87).

U kršćanskoj duši, međutim, patriotizam nije samo stečena vrlina velike vrijednosti. Ova naravna vrlina je uzdignuta i očišćena time što je podređena ljubavi i oživljena ljubavlju Boga, nadnaravnom ljubavlju prema bližnjima pa čak i prema neprijateljima! Postoji poredak ljubavi, to jest poredak nadnaravne ljubavi prema Bogu i

³⁶ Ne shvaćeno na ekskluzivistički način.

³⁷ Treba imati u vidu da Maritain ovo piše prije 2. svjetskog rata.

³⁸ *Sum. Theol.* II-II, 101, 1.

bližnjemu, unutar kojeg svoje mjesto nalazi i ljubav prema domovini. Istodobno, ljubav, ne samo kao savršenstvo prema kojem ciljamo, nego kao bitna nužnost naređena po zapovijedi, zahtjeva da moramo zaista ljubiti svoje neprijatelje općenito, i još više da naše srce mora biti spremno, ako se ukaže prilika, ljubiti ih po imenu i jednog po jednog, konkretno. Na taj način, nadnaravna ljubav pomiruje ljubav prema domovini s ljubavlju prema svim ljudima, dok se čisto naravna dobrohotnost prema čovječanstvu i čisto naravna ljubav prema domovini mogu samo neizlječivo suprotstavljati jedna drugoj (Maritain, 1931: 89). Teško je prenasaglasiti važnost ovih misli u kontekstu europskih i svjetskih integracija.

Maritain nadalje napominje da cjelovita kršćanska politika³⁹ ne dopuštajući da bude inficirana *humanističkom ideologijom*,⁴⁰ i ne računajući na skori prestanak ratova, razumije da nije dovoljno boriti se protiv simptoma ili koristiti sredstva obrane koja su nužna zbog općeg barbarizma modernih naroda. Zlo treba biti poraženo na izvoru i ljudi se moraju prvo naviknuti da tuđa prava i potrebe uzimaju u obzir. Razumijevanje problema bi tada jasno bilo zdravije i pravednije, briga oko pravde bila bi pomirena s brigom oko sile i zadobila bi ponovo svoj neophodni praktični primat.

A iznad svega, neovisno o hitnosti njihovih nacionalnih dužnosti i neovisno o mjeri razboritosti koju su oni kao građani obvezani unijeti u političku sferu, katolici istodobno moraju tražiti, u duhovnoj domeni, obnovu onog kršćanskog svijeta molitve, znanja i ljubavi, kao i spomenutog javnog zakona. To je nadnacionalni posao na koji su kao katolici⁴¹ pozvani od Duha Svetoga i od Crkve. U tom je smislu uloga katolika u stvaranju međunarodnih alijansi više nego očita.⁴² Taj zadatak je konstanta kroz povijest,

³⁹ A u trenutku kad ovo piše ne postoji još ni jedna velika politička stranka ni u Francuskoj, ni u Europi niti u svijetu koja propovijeda integralno kršćanske principe. Takve se stranke rađaju tek nakon Drugog svjetskog rata. Dakako da ostaje pitanje je li moguće politički integrirati baš sve kršćanske principe i na koji rok.

⁴⁰ Ovu sintagmu treba shvaćati negativno konotiranu ne zato što bi humanizam po sebi bio neko zlo, nego zato što humanistička *ideologija* stoji nasuprot cjelovitom humanizmu kojeg zastupa Maritain. Pojam *ideologija* općenito označava zatvoren sustav ideja koji je opasan jer je *zatvoren*, a ne jer je *sustav*.

⁴¹ Katholikos znači univerzalan!

⁴² Maritain u studiji *La politique de Pascal* (1923.) piše: „Stvarna, a ne lažna pravda je 'mistični temelj' vladavine prava kao i mira u političkom tijelu.“ Kako bi se održavali pravedni odnosi među narodima, Crkva je uvijek željela postojanje zajednice naroda (politička organizacija kršćanskog svijeta), koja bi, ne povjedujući (!) prava različitih država ili društava sposobnih za samodostatnost („savršena društva“), igrala regulatornu i mirotvornu ulogu među njima. „Moderne države su došle do tog stupnja međuovisnosti da je život u zajedništvu gotovo jednako nužan za njih kao i za pojedince...“ (M. Le Fur, *Lettres*, 1. ožujka 1927). Ali taj međunarodni vremeniti organizam (temeljem pozitivnog zakona, a ne naravnog zakona, kako su neki skloni misliti) ne samo da nije sposoban zamijeniti nadnacionalno duhovno jedinstvo Crkve

ali svijest o njemu s vremenom raste (Maritain, 1931: 90). I nije stvar nikakve narcisoidnosti (a pogotovo ne ekskluzivnosti) iznijeti podatak da su sva trojica uvodno spomenutih Otaca utemeljitelja EU bili praktični katolici,⁴³ jednako kao i Maritain koji se u Katoličkoj crkvi krstio nakon obraćenja koje je doživio u studentskim danima.

Maritain upozorava da protestantizam (a sam je rođen u liberalnoj protestantskoj obitelji)⁴⁴ nije pokazao protivljenje metodama koje su koristili Englezi u Sjevernoj Americi i Indiji. Povijest modernih kolonizacija, herojskih u pogledu vojničkih podviga, ali obeščašćenih zlatom, nosi težak teret bezakonja... Sve se to nalazi u području svjetskog trgovanja i bit će naplaćeno. Ono što Maritain želi podcrtati jest činjenica duhovnog reda. „Predrasude o radikalnoj inferiornosti ne-bijelih rasa, koje zamračuju umove i klerika i laika, a čak i mnogih među onima koji su posvećeni apostolatu, predugo su uzrokovale da se na misionare gleda kao na apostole ne samo Isusa Krista, nego i pojedine ljudske ili nacionalne kulture, ponekad čak i kao na preteče kolonizatora i trgovaca. To je bila jedna od glavnih prepreka istinskoj evangelizaciji svijeta zbog čega ispašta i današnja generacija.⁴⁵ Danas Crkva pomalo savladava tu prepreku. Ona nas podsjeća da se njeni misionari moraju odreći svih svjetskih interesa, svake brige oko nacionalne promidžbe, znajući jedino Krista, i da su poslani utemeljiti crkve koje će biti samoodržive, cjelovite sa svojim vlastitim klerom. Ona ne kaže da sve rase i svi narodi imaju isti povijesni poziv i jednak ljudski razvoj; ali kaže, i to na najznačajniji način, da su svi pozvani od Boga, svi jednako uključeni u njegovu ljubav, da svatko (!) ima svoje legitimno mjesto u duhovnom jedinstvu kršćanskog svijeta“ (Maritain, 1931: 96).

Maritain nadalje smatra da Istok kao i Zapad treba lekciju mudrosti koja uređuje sve stvari prema hijerarhijama naravi i milosti. Na tom se tragu poziva na svoju raniju studiju⁴⁶ u kojoj piše: „Činjenica je da se poredak razuma, koji nije više u poretku

Kristove, nego će uvijek riskirati da bude više opasan nego koristan (!) ako ne prepozna principe kršćanskog zakona i stvarnu podređenost vremenitog duhovnome. Vidi: Jacques Maritain, *The Things That Are Not Caesar's*, 1931., str. 90, bilješka 100 (bilješku ovdje prenosimo u cijelosti). Ovo je i vrlo važna napomena u kontekstu suvremenih napetosti između tzv. globalizma i tzv. suverenizma.

⁴³ Robert Schuman se dapače odnedavno naziva Slugom Božjim što je prvi stupanj u procesu kanonizacije.

⁴⁴ Može se primijetiti da je Maritain bio prilično oštar prema Lutheru i protestantizmu u svojim mlađim danima, osobito u knjizi *Tri reformatora*, ali te je stavove kasnije ublažio tijekom života u Americi.

⁴⁵ Danas postupno i kroz bol sve bolje razumijemo da, slično kao što židovski poglavari nisu prepoznali Mesiju, mnogi kršćanski misionari nisu shvaćali da ih Krist pretječe i na neki način već čeka tamo gdje su ga išli izrijekom naviještati. Zbog tog nerazumijevanja nisu vidjeli mnoge *Božje tragove* među poganskim narodima.

⁴⁶ Riječ je o studiji *Chroniques du roseau d'or*, 1. br. 1925.

ljubavi,⁴⁷ svugdje dezintegrirao i nije više dobar nizašto. Racionalističko zlo je uzrokovalo nesklad i razdor između naravi i razumske forme. Postalo je sada prekomjerno teško ostati unutar granica ljudskog. Čovjek mora staviti svoj ulog ili iznad razuma i k tome za njega, ili ispod razuma i k tome protiv njega. Ali samo su teologalne kreposti i nadnaravni darovi i ulivena kontemplacija iznad razuma. Sve takozvano nadrazumsko koje nije u ljubavi na duge staze služi samo animalnome. Mržnja na razum neće nikada biti ništa drugo nego pobuna *roda* protiv *specifične razlike*. Gdje god živa vjera uhvati korijen, tamo ćemo vidjeti prijanjanje uz ono što je zaista iznad razuma, uz nestvorenu Istinu i mudrost svetaca, istodobno postižući – zasigurno ne bez rada – obnovu samog poretka razuma, shvaćenog kao uvjeta za nadnaravni život. I tako Evanđelje i filozofija, mistika i metafizika, božansko i ljudsko idu ruku pod ruku“ (Maritain, 1931: 100-101).

2.3. Prolazi slava ovoga svijeta

Ako mislimo o Europi, a posebno o Mediteranskoj civilizaciji, sva veličanstvenost njezinog poziva i njezine prošlosti zapravo nas zasljepljuje. Jedna bi nas činjenica, ipak, trebala zaustaviti. Koji god bili njeni unutarnji pozivi i naslovi, neka vrsta historijskog monopola koji je ta civilizacija zapravo uživala, u sadašnjoj se epohi čini uzdrmanim. Maritain upozorava da posebno treba razumjeti značaj rata⁴⁸ i zastrašujućeg duga koji je isti ostavio.

„Primjedba pape Benedikta XV o suicidu Europe reže dublje nego što ljudi misle. Europa je ubila svoju prošlost. Neka ljudi plaću koliko god žele nad bogovima Grčke i cijelom klasičnom prošlošću, no ogromno svjetovno tijelo kršćanske laičke kulture od koje je svaki Europljanin, dolazeći u svijet, povukao nešto hranjivog soka humanosti i koja ga je nosila tijekom života, obrazovala ga i hrabrila na razne načine, sada se čini kao da je bez života. Zapravo, oni koji su toliko od nje primili danas imaju osjećaj da ne primaju više ništa od nje. Sva ljupkost i ljepota, oblici, vrijednosti, slike od kojih su naši preci živjeli, koji su prirodu učinili bratskom, a svemir familijarnim i koji su nas oblikovali iz generacije u generaciju, sve je odjednom postalo nešto daleko i odvojeno od nas: savršeno vrijedno divljenja i poštovanja, ali nepokretno u onome što više nije. Ovo je bez sumnje

⁴⁷ Slikovito rečeno, nije više blizu tople peći.

⁴⁸ Misli dakako na 1. svjetski rat.

najdublji uzrok velikog nereda koji trpe današnji mladi. Oni lutaju u svojoj vlastitoj ljudskosti kao po muzeju, oni vide svoja srca kao u izlozima. Previše remek djela. Je li imalo čudno što žele sve porazbijati? Mi smo postali egzotični sami sebi. Je li imalo čudno da nam se ništa ne čini egzotičnim i da svaka ljudska forma može na neki način ravnodušno probuditi našu znatiželju kao i našu dosadu?“ (Maritain, 1931: 101-102).

Duše su ogoljene, veli dalje Maritain, a i Crkva je u nekom smislu gola. Sva vuna i svila, sva bogatstva svjetovne humanosti kojima ju je civilizacija odabranog dijela svijeta odijevala i štitila, a ponekad i tlačila, raspada se sada u dronjcima. I to vrijedi još mnogo više za naše vrijeme nego li za ono u kojem Maritain piše. Važno je ipak uočiti da ta odjeća nije isto što i Crkva. Iako može fascinirati, ona nije bitna za njen vlastiti život. Ali veličanstveno svjetlo koje Crkva baca na svijet ne bi trebalo sakriti od nas činjenicu da joj *knez ovoga svijeta* čini svijet sve više i više stranim. Crkva se dakako ne boji samoće. Ako mora, živjet će u pustinji i učinit će da procvjeta, i ondje će pronaći svoje nove ukrase. I nije ovo Maritainovo očajavanje ni nad Crkvom niti nad Europom. Naprotiv! Ova smrt o kojoj govori nije prava smrt.⁴⁹ Duboka proljeća života Europe su još uvijek ovdje, sakrivena, ne presušena. Ali znamo da ih samo ljudska i politička sredstva ne mogu probuditi, nego samo Crkva i živa vjera. Europa će ponovno ustati samo ako otvori svoje srce duhu Kristovom. Samo tada će moći nastaviti svoju misiju koja je bila u tome da služi svijetu vodeći ga i usmjeravajući, a ne upravljajući njime za svoj vlastiti profit! Istodobno, Crkva nas podsjeća da, iako je naša kultura grčko-latinska, naša religija to nije. Crkva je prihvatila i pokrstila tu kulturu, ali nije joj se podredila. (Maritain, 1931: 102-103). A čak i ako joj se prividno politički podredila, duhovnu supstanciju nije mogla podrediti ni da je htjela.

Maritain na tom tragu tvrdi da Crkva nikad neće napustiti one visoke vrline koje je upravo ona sama pomogla da ih helenistička i latinska kultura proizvedu. Ako je Crkva učinila tako veličanstvenom upotrebu te kulture, postoji vrlo jednostavan razlog za to: kao što je staro Židovstvo u redu objave, tako je ova (helenistička) kultura od Providnosti dobila privilegij u redu razuma koji nema smisla poricati. To je kultura u kojoj je ljudski razum najviše dosegao. Bilo je stoga normalno da bi ona trebala snabdijevati nadnaravni život Crkve izborom ljudskih sredstava. Pored toga, da bi se postigao taj uspjeh,

⁴⁹ Crkva naime živi uz vjeru u veliko obećanje da *vrata paklena* neće nadvladati (Mt 16,18).

zahtijevali su se viši utjecaji posredovani od strane same Crkve. Samo oni omogućuju razumu da dosegne onu univerzalnost u naravnom redu prema kojoj bitno teži, ali ga ljudska slabost ostavlja uvijek prekratkim. Trebala su stoljeća kršćanskog razrađivanja i izlaganja da bi razum konačno dostigao cjeloviti univerzalizam koji istina zahtijeva. Sveti Toma Akvinski je veliki predstavnik ovog univerzalizma razvijenog u razumu pod svjetlom vjere, i zato Crkva ima takvu naklonost prema njegovu učenju i učinila ga je zapravo, kako reče Benedikt XV, svojim vlastitim naukom (Maritain, 1931: 103-104).

Maritain ovdje (1931: 104) doziva i misao H. Woronieckoga: „Nije katolicizam onaj koji je tomistički, nego je tomizam taj koji je katolički, a katolički je jer je univerzalan“. Sve što je univerzalno jest katoličko. Metafizika i teologija svetog Tome su izražene u tijelu simbola na latinskom, ali ova mudrost po sebi nije više vezana uz latinizam nego uz fiziku Aristotela ili Ptolomeja. Ona prihvata sva bića jer je apsolutno poslušna bitku. Pred njom se uvijek nalazi zahtjev da istupi naprijed i zauzme najnaprednije pozicije – da bude istinski *progresivna*.

Zbog toga što razum pati od naravne nemoći i nema božanska jamstva integriteta i savršenstva vlastitih vjeri, moguće je da su važni potencijali razumske mudrosti, filozofski ili teološki, ostali skriveni ili su nedovoljno razvijeni u misli Zapada. Maritain (1931: 106) stoga smatra da u tom kontekstu imamo puno toga za naučiti od slavenske braće⁵⁰ i od autentične kršćanske duhovnosti koja, čak i ako je shizmatična, još uvijek zna stvoriti svece. Imamo također nešto naučiti i od nekršćanske misli, a zapravo i od svih zabluda svijeta, jer one uvijek sadrže neke *zatočene istine*.⁵¹

Maritain upozorava da je neizmjerna i teška zadaća na katolicima. Da bi bili sigurni da univerzalizam Krista pobjeđuje, nužno je danas nadoknaditi u kršćanskom obrazovanju i politici ono što je nedostajalo mnogim narodima kroz mnogo vremena. „Prilagođavajući katolicizam njima? Ako prilagođavanje znači promjenu, ne prilagođava se istina nama, nego se mi prilagođavamo istini. Prilagođavajući te narode katolicizmu? Ako prilagođavanje znači konformiranje nečemu stranom, nema potrebe za

⁵⁰ Misli prvenstveno na pravoslavni svijet, osobito Rusiju.

⁵¹ Na više mjesta Maritain koristi ovu sintagmu *vérités captives* koja je vrlo značajna za njegovu političku filozofiju. A ta se ideja nalazi na svoj način i u ideji o razasutim sjemenkama istine koju donosi deklaracija *Nostra Aetate* Drugog vatikanskog sabora. Ova je perspektiva od ogromnog značaja za kulturu dijaloga ukoliko želi biti plodna!

prilagođavanjem katolicizmu, koji nigdje nije stran. Izaberimo bolju riječ i recimo da se traži mnogo rada na pripremi, takvoj pripremi koja će osposobiti te narode da dopuste Evanđelju da pusti korijene u njihovoj vlastitoj kulturi“ (Maritain, 1931: 107).

Treba uvijek imati na umu da je ovaj posao moguć upravo zato jer su, unatoč svim akcidentalnim razlikama, čovjek (po naravi) i razum svugdje isti.⁵² „Ono što me najviše iznenadilo po mom dolasku u Kinu nisu bile razlike nego sličnosti“ rekao je otac Lebbe Maritainu (1931: 107). Osim toga, na svakom mjestu Bog je ostavio neke znakove, neke skrivene smjerokaze koje samo treba i vrlo ih je važno otkriti. Maritain upozorava kako je ovaj posao izrazito težak jer mora poštivati, u stvarima gdje je čovjek u opasnosti svašta pobrkati, i apsolutno - to jest nepromjenjivu istinu, i relativno - to jest svaki kontingentni modalitet kulturnog razvoja. Jedan zakon nam kaže da milost ima prirodno pravo nad svim naravima i svim narodima i da je u svakoj zemlji kuća Božja čovjekovo zajedničko mjesto rođenja. Drugi zakon nam kaže da se svaka slabost s obzirom na zabludu plaća krvlju i da se ne vodi duše prema svjetlu popuštajući mraku. Ovaj posao mora imati univerzalnu suradnju i treba moliti Boga da probudi intelektualna zvanja među obraćenima svih naroda! I da dođu što prije, prije nego što previše ruševina i krvavih tijela prekrije zemlju (Maritain, 1931: 107-108).

Čisto obrambene pozicije, kompromisi, privremena povlačenja, djelomične istine ne vrijede više ni novčića – tvrdi Maritain. „Ono što smo pozvani ljubiti jest univerzalna ekspanzija uma. Kucnuo je čas kada duša želi prijanjati bezrezervno uz apsolutnost istine i ljubavi. Moraju se pojaviti ljudi *slobodni od svega osim od Krista*! Sveti Vincent Ferrer i blaženi Grignon de Montfort su pretkazali njihov dolazak. Neće biti iznimaka među osobama, narodima, rasama. Stari putovi i rutine ili moderne predrasude, sigurnost bogatstva, sudbina literature i gramatike ili dobrog ukusa, zanimat će ih vrlo malo. Razdjeljujući svjetlo od mraka u svim stvarima, oni će se zauzeti da pomire ljudske antagonizme u pravdi i da vrate čovjeka u cijelosti Bogu. Ljubav će ih učiniti univerzalnima po milosti kao što je Bog univerzalan po naravi, i proširit će njihov um po mjeri božanskih namjera. Oni će također morati biti spremni za političku arenu bez straha od vukova ili lavova. Ako ih svijet ne prihvati, njihov trud ipak neće biti uzaludan. Bit će ispunjen u nevidljivom kraljevstvu srdaca onih koji ih slušaju. U svemu će se, k tome,

⁵² Iako može biti različito ono što ih grije, nadahnjuje i pokreće.

manifestirati nadmoć kontemplacije nad akcijom koja uspijeva u vremenu samo onoliko koliko proizlazi iz kontemplacije“ (Maritain, 1931: 109-110).

Kad je riječ o svecima ili prorocima treba istodobno uvidjeti njihovu naglašenu individualnost. Pozvani i izabrani od Boga oni uvijek djeluju pomalo izdvojeno iz svih kolektiva i struktura, istovremeno ih ne prezirući. Zato nije pretjerano reći da je sudbina i Europe i svijeta uvijek na neki način ovisna (uvjetno rečeno) o aktivnosti ne samo malih skupina, nego zapravo pojedinačnih heroja koji se ne boje ni pustinje, ni otrova, ni protivština niti smrti.⁵³

3. Ujedinjenje svijeta nije utopija

3.1. Realnost i nada

Sa žalošću, ali odlučno možemo priznati da u svijetu vlada neka vrsta *nepodnošljive podijeljenosti*.⁵⁴ Podijeljenost između muškaraca i žena, jačih i slabijih, jaz između bogatih i siromašnih, sjevera i juga, istoka i zapada, nerazumijevanje između učenih i neukih, pjesnika i znanstvenika, nepovjerenje između mladih i starih, idealista i realista, ponor između lijevih i desnih, konzervativnih i liberalnih, vjernika i nevjernika, spašenih i prokletih... podjele beskonačne, duboke, bolne, nepremostive. A brod na kojem plovimo očito je samo jedan.

Treba li odustati od najvećih snova i nade u mogućnost popravljenog svijeta, svijeta punog mostova i otvorenih vrata, u kojem ljudsko srce cjelovito kuca? Treba li samo stisnuti zube, izdržati udarce po leđima i krikove nevine djece, strpljivo čekati kraj *doline suza* i očekivati blaženstvo *s one strane*? Ima li sretnog života prije smrti? Možemo li odustati od nade? Kad bismo i htjeli čini se da ne možemo. Ljudska je nada nerazoriva,⁵⁵ a nevolja se i sama često čudi koliko ljudi mogu podnijeti. Osobito je to vidljivo za vrijeme i nakon velikih katastrofa, što je posebno zanimljiv paradoks.

⁵³ Ta naglašena individualnost redovito predstavlja značajan problem kad se pojavi potreba političkog organiziranja.

⁵⁴ Sintagmu *nepodnošljiva podijeljenost svijeta* posuđujemo od Željka Mardešića.

⁵⁵ O takvoj nadi posebno svjedočanstvo svijetu pruža židovski narod što je i Maritain (inače suprug ruske Židovke) volio isticati.

Tako je i nakon Drugog svjetskog rata odnekud niknula nova nada u mogućnost boljeg svijeta. Godine 1945. u listopadu osnovana je Organizacija ujedinjenih naroda – međunarodna organizacija čija je misija održavanje mira i sigurnosti u svijetu, razvijanje dobrosusjedskih odnosa, ekonomska suradnja, širenje tolerancije i promicanje poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda čovjeka. Iste godine u studenom osnovan je i UNESCO⁵⁶ - specijalizirana organizacija u sustavu Ujedinjenih naroda čiji glavni cilj je doprinos miru i sigurnosti promoviranjem suradnje među narodima na područjima obrazovanja, znanosti i kulture u cilju unapređenja općeg poštovanja pravde, vladavine zakona, ljudskih prava i temeljnih sloboda. S 1950-om godinom pak počinje proces suvremenog europskog ujedinjenja.

U studenom 1947. godine održavala se Druga međunarodna konferencija UNESCO-a u Meksiku. Maritain⁵⁷ je na njoj imao jednu od vodećih uloga,⁵⁸ a posebno je zapažen bio njegov inauguralni govor iz kojega ovdje donosimo neke važnije naglaske čija aktualnost se nije smanjila s protekom vremena (Maritain, 1952: 174-184; Maritain, 1992, 84-86). To se ponajviše odnosi na epohalnu ideju da ljudi vrlo različitih pogleda na svijet, različitih ideoloških ili religijskih afilijacija i različitih interpretacija povijesti mogu surađivati oko nekih praktičnih ciljeva.⁵⁹ Treba podsjetiti da je i današnja EU začeta 1950. upravo iz Schumanove ideje tj. prijedloga o ujedinjenju francuske i njemačke industrije ugljena i čelika.

Praktične istine naime mogu potjecati iz vrlo različitih teorijskih poimanja, ovisno o filozofskoj ili religioznoj tradiciji, kulturnoj baštini i povijesnom iskustvu pojedinih ljudi. Nije zasigurno lako, ali je moguće sastaviti zajedničku formulaciju praktičnih zaključaka kao i na primjer popis različitih čovjekovih prava.⁶⁰ Bilo bi, kako misli

⁵⁶ Kratica za United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

⁵⁷ Tada istodobno vrlo uvaženi profesor na nizu američkih i europskih sveučilišta te francuski ambasador u Vatikanu.

⁵⁸ Vidi: Jacques Maritain, »Introduction«, u: *Human Rights – Comments and Interpretations: A symposium edited by Unesco*, UNESCO, Paris, 1948.

⁵⁹ Ova konferencija (točnije Maritainov govor) održana je u Meksiku, 6. studenog 1947. godine. Maritain je imao jednu od vodećih uloga, osobito u smislu davanja teorijske odnosno filozofske podloge zaključcima konferencije kao i nacrtu Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima koja je usvojena 10. prosinca 1948. godine, a Maritaina se može smatrati njezinim glavnim arhitektom.

⁶⁰ Dokaz za to jest i sama Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Popis ljudskih prava, oko kojeg se pristalice različitih filozofskih škola slažu, Maritain je usporedio s glazbalom po kojem oni sviraju na drugačiji način, a sve ovisno o vrhovnoj vrijednosti prema kojoj se ravnaju i koja je u nekom smislu ključ u kojem se svira. Za personaliste vrhovna vrijednost je dakako ljudsko dostojanstvo. Vidi: Jacques Maritain, *Čovjek i država*, Zagreb, 1992., str. 110.

Maritain, uzaludno tražiti zajedničko teorijsko obrazloženje tih praktičnih zaključaka ili tih prava. Postoji naime opasnost od nametanja proizvoljnog dogmatizma ili da se pred nama ispriječe nepremostive razlike. Radi se zapravo o epohalnom otkriću o mogućnosti praktičnog slaganja među ljudima koji na teorijskom planu zastupaju oprečne stavove. To otkriće otvorilo je nove horizonte i donijelo novu nadu. Riječ je o paradoksu⁶¹ po kojem su teorijska obrazloženja nezaobilazna, a istovremeno su nemoćna natjerati ljude da se slože (Maritain, 1992: 83).

Nezaobilazna su jer svatko zapravo *nagonski* vjeruje u istinu i želi pristati samo uz ono što smatra istinitim i razumski valjanim.⁶² Nemoćna su natjerati ljude da se oko nečega slože jer se ona među sobom temeljno razlikuju ili su čak u opreci. To i nije tako čudno jer su problemi koje izazivaju teorijska obrazloženja mučni, a filozofske (i ine) tradicije iz kojih ona potječu već su odavno u sukobu. Tragom toga Maritain navodi zgodu sa sjednice Francuske državne komisije pri UNESCO-u, gdje se raspravljalo o čovjekovim pravima i netko je izrazio čuđenje vidjevši kako su se neki zastupnici žestoko suprotstavljenih ideologija složili u sastavljanju popisa ljudskih prava. „Da, odgovorili su, mi se slažemo o tim pravima, pod uvjetom da se ne postavlja pitanje zašto se slažemo.“ Razilaženja počinju naime upravo s tim pitanjem (Maritain, 1992: 84).

U svom inauguralnom govoru na gore spomenutoj konferenciji Maritain je rekao i ove riječi: „Budući da je svrha UNESCO-a praktičan cilj, ljudi se u tome mogu spontano složiti, i to ne na temelju zajedničke teorijske misli, već na temelju zajedničke praktične misli, ne na prihvatanju istoga poimanja svijeta, čovjeka⁶³ i spoznaje, već na prihvatanju istog skupa uvjerenja koja usmjeravaju djelovanje. To je bez dvojbe malo, to je minimum oko kojeg se ljudi mogu složiti. To je, međutim, dovoljno da se poduzme veliko djelo, a puno da postanemo svjesni tog skupa zajedničkih praktičnih uvjerenja... Ovdje bih primijetio da se riječ *ideologija* i riječ *načelo* mogu shvatiti na dva vrlo različita načina. Upravo sam ustvrdio da sadašnja podjela ljudi ne omogućuje da se oni slože na temelju zajedničke teorijske *ideologije* ni na osnovi zajedničkih načela u *obrazloženju*. No ako je riječ o temeljnoj *praktičnoj* ideologiji i o danas prešutno priznatim temeljnim načelima

⁶¹ Ne treba smetnuti s uma da je upravo *paradoksalnost* jedno od glavnih obilježja Evandjelja i njegovog duha.

⁶² Dobro je uočiti da i lažac svoju laž predstavlja kao istinu, jer ljudi i kad pristaju uz laž žele je vidjeti kao istinu.

⁶³ Treba ipak napomenuti da i ovaj stav zapravo implicira neku antropologiju.

djelovanja, načelima što ih savjest slobodnih naroda priznaje životno, premda ne formalno, jasno je da ta načela tvore *grosso modo* svojevrsan zajednički ostatak, vrstu zajedničkog nepisanog zakona⁶⁴ s gledišta praktične podudarnosti najrazličitijih teorijskih ideologija i duhovnih tradicija. Da bi se to shvatilo, dovoljno je razumska opravdanja uključena u duhovnu dinamiku filozofskog nauka ili religiozne vjere prikladno razlikovati od praktičnih zaključaka, koji su, analoški, zajednička načela djelovanja, premda ih svatko različito obrazlaže. Duboko sam uvjeren da se taj moj način obrazloženja vjerovanja u čovjekova prava i u ideal *slobode, jednakosti i bratstva* čvrsto temelji na istini. To me ne sprječava da se o tim praktičnim uvjerenjima složim s onima koji su uvjereni da je upravo njihovo obrazloženje tih uvjerenja utemeljeno na istini, premda se ono posve razlikuje od moga ili mu je teorijski oprečno. Iako obojica vjeruju u demokratsku povelju, kršćanin i racionalist dat će o njoj posve različita obrazloženja, u koja je uključena njihova duša, njihov duh, njihova krv, i upravo će se o tome oni sporiti. Nije, dakako, nevažno tko je od njih u pravu! Ali to ovdje nije presudno. Važno je da se oni slažu o praktičnome prihvatanju te povelje i da mogu skupa formulirati zajednička načela djelovanja“ (Maritain, 1992: 84-85).

Dakako, bilo bi neozbiljno misliti da je u tom smislu Maritain, kao kršćanin, bio naivno sklon utopiji po kojoj bi sve ovisilo o ljudskim snagama i dobroj volji, ili da ova nova ideja može poslužiti poput čarobnog štapića.⁶⁵ Tako na kraju svog govora donosi i ove riječi:

„Ako se jednog dana među narodima svijeta uspostavi mir dostojan tog imena, čvrst i postojan, to neće ovisiti samo o ekonomskim, političkim i financijskim dogovorima koji su postigli diplomati i državnici, niti će ovisiti isključivo o pravnoj izgradnji istinski nadnacionalnog koordinirajućeg organizma opremljenog učinkovitim sredstvima djelovanja; ovisit će to i o dubokoj odanosti čovjekove svijesti praktičnim načelima poput onih kojih sam se prisjetio.

⁶⁴ Što bi se moglo koristiti kao dokaz postojanja naravnog zakona kao nepisanog zakona.

⁶⁵ Razboritost je, a ne naivnost, odlika istinskog kršćanina u političkoj areni. Može se reći da bi kršćanin u tom smislu trebao biti čovjek nerazorive nade, najviših ideala i umjerenog ili suzdržanog optimizma u pogledu uspjeha. Osim toga, uvijek su mu u svijesti one riječi - *bez mene ne možete učiniti ništa* (Iv 15,5).

A pravo govoreći, ovisit će i o onoj *većoj duši*⁶⁶ koju, prema Bergsonu, naš svijet, postajući tehnički sve veći (jači), još uvijek treba, kao i o pobjedničkom izljevu one vrhovne i slobodne energije koja nam dolazi iz visina, i za koju znamo – koja god bila naša vjerska denominacija ili škola mišljenja – da joj je ime *bratska ljubav*, ime koje je Evanđelje izgovorilo na takav način da je to uznemirilo savjest čovjeka za sva vremena“ (Maritain, 1952: 183).

3.2. Problem suverenosti

Nakon tragedije Drugog svjetskog rata, Hirošime i Nagasakija, ideja o svjetskom miru, međunarodnoj suradnji i određenoj vrsti jedinstva na najvišoj razini dobivala je svakim danom na težini. U povijesti svijeta nikad više ljudi nego danas nije bilo svjesno kako i koliko je sve povezano. Mobilnost svjetskog stanovništva, pandemije, ekološka pitanja, globalne ekonomske krize i era Interneta doprinose tome da ta svijest zapravo eksponencijalno raste iz dana u dan. Zajedno s time raste i osjećaj da nam je potrebna neka vrsta zajedničkog upravljanja. Kakvo bi to zajedničko upravljanje trebalo biti, oko toga ne postoji suglasje, ali postoji barem živa rasprava, koja je po sebi dobra, a danas je posebno prepoznatljiva između dva tabora – tzv. suverenista i tzv. globalista.

Lako je moguće da bi mnogi današnji *suverenisti* Maritaina vrlo brzo i olako mogli optužiti za *krimen globalizma*. Nije pošteno reći da za to nema nikakvog uporišta u njegovim tekstovima pa i njegovom životu, ali smatramo da ipak ne treba žuriti s optužbama i svrstavanjima. Kod velikih mislilaca, kakav je Maritain zasigurno bio, uvijek je bolje dublje zaviriti u njihove tekstove i pokušati stvar sagledati iz različitih uglova. Ako i pođemo od pretpostavke da je Maritain bio globalist ili „antisuverenist“, poželjno je upitati zašto je to tako i o kakvom se globalizmu ili antisuverenizmu radi. Moguće ga je opravdati pred takvim prigovorima i otkloniti bauk svjetske vlasti.

Kada je riječ o problemu svjetske vlasti, Maritain ponajprije napominje da taj problem razmatra s gledišta političke filozofije (dakle teorijski), a ne gledišta izravne praktične djelatnosti. U svojem razmatranju imao je u vidu raspravu koja se o tome tada vodila u Americi i nastojao je osvijetliti stavove tzv. čikaške grupe čiji je način pristupa

⁶⁶ Izvorno *bigger soul*.

ovome problemu, po njegovu mišljenju, usko povezan s filozofskim pitanjima o kojima je riječ. Maritainu je u tom smislu glavni cilj bio izložiti filozofsku teoriju svjetske vlasti i nije ulazio u raščlanjivanje velike raznolikosti različitih oprečnih mišljenja o tome, nego se ograničio na tekstove upravo te čikaške grupe (Maritain, 1992: 181).

Iako nikome, a posebno ne filozofima, za razmišljanje nije potrebna tragedija atomske bombe, ipak je ona bila snažan poticaj za to. Maritain u ovom kontekstu ponajprije upućuje na knjigu Mortimera Adlera iz 1944. pod naslovom *Kako misliti o ratu i miru*⁶⁷ gdje je glavna teza da je političko ujedinjenje svijeta ili pak osnivanje svjetske vlasti⁶⁸ jedino sredstvo osiguranja trajnog i postojanog mira.

Ako je političko organiziranje svijeta uvjet mogućnosti trajnoga mira, odnosno preživljavanja naroda i čovječanstva, onda se, po Maritainu, može reći da je ljudska vrsta suočena s ovom alternativom – trajni i postojani mir ili rizik totalnog uništenja. Ozbiljnost ove alternative proizlazi iz činjenice da su suvremeni ratovi svjetski zapravo sveobuhvatni ratovi, koji zahvaćaju i ugrožavaju ukupni život na Zemlji. Maritain napominje da je međusobna povezanost i ovisnost među narodima i državama temeljna i ubuduće neosporiva činjenica, koja, međutim nije zalog mira, kako se to priželjkivalo, nego vjerojatnije zalog rata. To je zato što se radi o pretežno ekonomskoj, a ne politički i dragovoljno prihvaćenoj i ustanovljenoj međuovisnosti. Ona proizlazi iz tehničkog ili materijalnog procesa, a ne iz autentičnog političkog ili racionalnog procesa koji bi se istodobno odvijao (Maritain, 1992: 182).

Adler u svojoj knjizi pokazuje da tehnički napredak, uslijed kojeg svijet postaje manji,⁶⁹ a njegovi dijelovi međusobno ovisniji, može imati dvije posljedice. Prvo, političko ili gospodarsko zbližavanje ili, drugo, borbe i sukobe razornije nego ikad, i to zbog veće blizine među ljudima (a oružje je sve ubojitije). Koja će od ove dvije mogućnosti postati stvarnost, to ovisi poglavito od faktora koji nisu tehničke naravi, a u nastupajućem povijesnom razdoblju to će sve više dolaziti do izražaja, pri čemu se Adler boji da će druga mogućnost prevagnuti nad prvom. Ekonomska međuovisnost, bez

⁶⁷ Mortimer J. Adler, *How to Think about War and Peace*, New York, 1944.

⁶⁸ Engleski termin *World Government* mogao bi se prevoditi kao svjetska vlada, ali pojam *government*, osim što izaziva vrlo različite osjećaje i kontroverze, zapravo nema jednako jako značenje kao odgovarajući francuski termin *autorité* zbog čega Maritain radije govori o *političkom organiziranju svijeta*, čija je svrha postizanje trajnog mira (Maritain, 1992, 181).

⁶⁹ Tekst je nastao davno prije pojave Interneta!

odgovarajućeg temeljnog preobražaja čudorednih i političkih struktura ljudskog postojanja, može, uslijed materijalne nužnosti, samo nametnuti političku međuovisnost, djelomičnu i fragmentarnu, koja se dograđuje komad po komad, zlovoljno, mrsko, jer se odvija protunaravno sve dok nacije žive pod pretpostavkom svoje potpune političke autonomnosti (suverenosti). S tom pretpostavljenom potpunom političkom autonomijom pojedinih nacija, koja im služi kao okvir i pozadina, isključivo gospodarska neovisnost može samo raspaliti nacionalna suparništva i nacionalnu oholost. A industrijski i tehnološki napredak samo ubrzava tu pojavu. Zato smo danas suočeni sa svijetom koji je gospodarski sve jedinstveniji, a politički sve podjeljeniji zbog patoloških zahtjeva suprotstavljenih nacionalizama (Maritain, 1992: 182).

Maritain (1992: 183) na tom tragu ukazuje na dvije važne stvari. Politički i gospodarski život ovise o prirodi i razumu. Pod prirodom razumijeva materijalne sile i zakone te evolucijski materijalni determinizam kojima je podređen taj život, dok ljudski duh zahvaća u taj proces svojim tehničkim izumima. Pod razumom razumijeva sud o ciljevima ljudskog postojanja, prosudbu o uređenju područja slobode i čudorednosti te slobodno ustanovljenje reda u međuljudskim odnosima, u skladu s naravnim zakonom. Drugo, priroda i materija prevladavaju u gospodarskome procesu, razum i sloboda u autentičnom političkom procesu. Stoga se može reći da je prizor koji se danas zbiva pred našim očima samo primjer nesretnog zakona po kojem, u povijesti čovječanstva, *materija ide brže od duha*. Ljudski se duh, kako veli Maritain, uvijek zadiše kad pokuša preteći materiju. Zsigurno se i spiljski čovjek, nakon otkrića vatre, suočio s teškoćama koje nisu daleko od teškoća s kojima se sada suočava naša civilizacija. Pitanje je u tome hoće li ljudska svijest i moralni sud, usmjeravajući napor stvaralačke energije, moći od Stroja načiniti pozitivnu silu u službi čovječanstvu?

Drugim riječima, hoće li ta svijest i taj sud ljudsku pohlepu, tehnički kadru za sve, uspjeti podrediti kolektivnom razumu, jačemu od nagona, a da pritom ne prođemo kroz razdoblje „pokušaja i pogrešaka“, koje bi našoj vrsti bilo kobnije od prapovijesnih razdoblja. Maritain ipak upozorava na još jedan faktor kojemu pripada središnja uloga u razmatranju ove alternative – trajni mir ili totalno uništenje. Taj je faktor novovjeka država, sa svojom pretenzijom da bude osoba, nadljudska osoba, i da prema tome uživa pravo apsolutne suverenosti.

Maritain podsjeća da u vrsnoj raspravi pod naslovom *Novovjeka država - opasnost za mir*, belgijski pravnik Fernand de Visscher pruža na razmišljanje ovu tvrdnju: temeljna amoralnost vanjske politike novovjekih država; temeljna amoralnost kojoj je jedino pravilo i jedino načelo državni interes, koji pojedinačni interes neke države ozakonjuje kao vrhovni zakon njezina djelovanja, osobito što se tiče njezinih odnosa s drugim državama. Autor nadodaje kako je korijen tome zlu kriva pretpostavka da je država osoba, vrhovna osoba, koja prema tome ima svoje vrhovno opravdanje i svoju vrhovnu svrhu u sebi samoj te tako posjeduje vrhovno pravo da očuva svoj opstanak i poveća svoju moć bez obzira na sredstva...

Maritain o tom problemu tj. krivoj pretpostavci raspravlja u prva dva poglavlja knjige *Čovjek i država*, gdje tvrdi da istinska suverenost pripada samo Bogu (Maritain, 1992: 36). Visscher pak pretpostavku da je država suverena (vrhovna) osoba naziva političkom herezom te smatra da ona potječe od kobna nesporazuma, zbog kojeg se čista metafora, uobičajena u pravničkom jeziku – pojam pravne osobe – počela smatrati stvarnošću te je tako nastao najzloćudniji mit našeg vremena. Taj mit, kako pokazuje Maritain, ima kudikamo dublje, hegelovske korijene. Ideja o Državi, nadljudskoj osobi, nije Hegelov izum, ali joj je Hegel dao cjelovit metafizički izraz. Novovjeke su države u praksi bile hegelovske davno prije Hegela i njegove teorije. Novovjeka država, nasljednica nekadašnjih kraljeva, smatrala se osobom koja je iznad političkog tijela te ili njime vlada odozgo, ili ga apsorbira.

Dakle, budući da država nije zapravo osoba već posve neosoban mehanizam apstraktnih zakona i konkretne vlasti, upravo će taj neosobni mehanizam postati nadljudski, kad lažna ideja o kojoj je riječ razvije sve njegove mogućnosti. Prema tome, naravni će se poredak preokrenuti: država više neće biti u službi ljudima, nego će ljudi služiti posebnim državnim ciljevima. Ta težnja za najvišim stupnjem dominacije i amoralnosti, koja se potpuno razvila i razmahala u totalitarnim državama, uopće ne pripada zbiljskoj naravi države i njezinim istinskim i nužnim funkcijama, već proizlazi iz izopačena pojma koji nametnički živi na novovjekoju državi i kojeg se demokracija treba osloboditi ako želi preživjeti, odnosno ako želi biti u službi čovjeka (Maritain, 1992: 184-185).

3.3. Europsko i svjetsko političko društvo

Konceptualno, u kontekstu i svjetlu Maritainove filozofije, veoma je važno razlikovanje društva od države,⁷⁰ a slijedom toga i svjetskog (ili europskog) društva od svjetske (ili europske) države. Društvo prethodi državi. Država je kao glava društvu koje je tijelo. Maritain načelno podržava ideju nadnacionalne, pa i svjetske vlasti i tvrdi da je tomistički dosljedna. Upozorava, međutim, da postoji krivi i pravi put do nje te, s obzirom na to, razlikuje *čisto upravnu teoriju* i *cjelovitu političku teoriju*. Čisto upravna teorija uputila bi se krivim putem jer bi od samog početka slijedila analogiju - država u odnosu prema pojedincima i Država u odnosu prema pojedinačnim državama - samo s gledišta vrhovne vlasti. Cjelovita politička teorija organiziranja svijeta ide pravim putem jer slijedi istu analogiju s gledišta temeljnih zahtjeva političkog života, a osobito slobode.⁷¹ Stvar je naime u tome da se međunarodna zajednica uzdigne do uvjeta savršena društva⁷² ili do politički organizirana međunarodnog (europskog odnosno svjetskog) društva⁷³ (Maritain, 1992: 195).

Važna napomena u ovom kontekstu odnosi se i na Maritainovo razlikovanje zatvorenog i otvorenog društva. Postoji neki kontinuitet između prelaska s plemena na selo, sa sela na gradsku republiku, s gradske republike na kraljevstvo ili na novovjeko političko društvo, i na koncu s naših političkih društava na svjetsko političko društvo.⁷⁴ Odgovarajući na kritiku Maxa Ascolija, koji je smatrao krajnje naivnom ideju po kojoj bi naša sadašnja politička društva mogla i morala prijeći u svjetsko političko društvo na temelju nekog zakona koji bi mehanički širio ljudsko društvo, Maritain tvrdi da Ascoli zapravo napada *čisto upravnu teoriju* i njezino poimanje, a ne način na koji *cjelovita politička teorija* poima organiziranje svijeta. Osim toga, Maritain (1992: 196) podsjeća da je Bergson, razlikujući zatvorena društva koja su vremenita, od otvorenog društva koje je duhovno, pokazao da se uzajamnost koja povezuje stanovnike nekog sela ili neke gradske države može proširiti sa zatvorenog društva na neko prostranije društvo. No, po

⁷⁰ O čemu raspravlja u prvom poglavlju svoje knjige *Čovjek i država*.

⁷¹ O Maritainovom shvaćanju slobode vidi: Jacques Maritain, *Principes d'une politique humaniste*, New York: Éditions de la maison Française, 1944, 13-42. Taj Maritainov esej o slobodi je izvorno objavljen pod naslovom „The Conquest of Freedom“, u: Ruth Nanda Anshen, (ed.) *Freedom: Its Meaning*, New York: Harcourt, Brace and Co., 1940, str. 631-649.

⁷² Ne misli se na društvo bez mane, nego na samodostatno društvo.

⁷³ Ni jedno ni drugo još ne postoji, odnosno ne postoji u dovoljnoj mjeri, nego tek nastaje.

⁷⁴ Dakako, po Maritainu, ti procesi su samo analogni i odvijali su se na mnogostruke i vrlo različite načine.

Bergsonu, ako se prijeđe na ljubav prema čitavu čovječanstvu, radi se o prelasku s jednog reda na drugi, s područja zatvorenih društava na područje beskrajno različito, područje otvorenog i duhovnog društva, gdje se čovjek sjedinjuje s Ljubavlju koja je stvorila svijet.

Iako se s Bergsonom načelno slaže, Maritain upozorava da je i ovdje poimanje razvitka u širinu samo akcidentalno. Ako ljudi jednom prijeđu iz naših sadašnjih političkih društava u svjetsko političko društvo, oni će samo prijeći u *prostranije zatvoreno društvo* (!), koje će obuhvatiti sve nacije, a u skladu s time proširit će se i građanska uzajamnost. No, ta će se uzajamnost, kako veli Maritain (1992: 196), i dalje beskrajno razlikovati od evanđeoske ljubavi, kao što će se i svjetsko društvo beskrajno razlikovati od Kraljevstva Božjega. Taj uvid nam pomaže, kako tvrdi, da postanemo svjesni krucijalnog problema, a to je da prelazak o kojem je riječ uključuje promjenu ne samo u širinu već poglavito i ponajprije u dubinu – promjenu unutarnjeg ustroja čovjekove čudorednosti i društvenosti.

Ako se ikada oblikuje svjetsko političko društvo, ono će, po Maritainu, nastati sredstvima koja proizlaze iz slobode! Zahvaljujući sredstvima utemeljenim na slobodi narodi će se na zemlji dragovoljno usuglasiti da žive zajedno. Ta misao pokazuje nam veličinu čudorednog prevrata, zbiljske revolucije predložene sada čovječanstvu, njegovim nadama i krepostima. Živjeti zajedno, kako veli Maritain, ne znači zauzimati isto mjesto u prostoru. To ne znači ni biti podređen istim fizičkim okolnostima, istim pritiscima ili istoj vrsti života. Živjeti zajedno znači sudjelovati u nekim zajedničkim patnjama (!) i nekoj zajedničkoj dužnosti kao ljudi, a ne kao životinje, to jest na temelju slobodnog prihvaćanja.

Razlog radi kojeg ljudi žele živjeti zajedno pozitivan je, stvaralački razlog, a ne strah od neke opasnosti ili rata. Ljudi žele živjeti zajedno i oblikovati političko društvo radi određene dužnosti koju valja zajednički prihvatiti. Kad ljudi poželeva živjeti zajedno u svjetskom političkom društvu, bit će to stoga što će htjeti ispuniti zajedničku dužnost na svjetskoj razini. Koju dužnost? – pita Maritain. Osvajanje slobode - *Conquest of Freedom*. Problem je u tome da ljudi postanu svjesni te dužnosti kao i činjenice da je ona dostojna samoprijegora (Maritain, 1992: 197).

Stoga možemo zaključiti da Maritain ne pripada onima koje danas redovito i kolokvijalno nazivamo globalistima. Uspostava svjetske vlasti (a osobito ne države bez

društva jer bi to značilo uspostavljati glavu bez tijela) nije mu naime cilj po sebi, nego na umu ima istinsko dobro čitave ljudske obitelji i dobro svake pojedine osobe u njoj (uporno ističući slobodu) kao i uspostavu trajnog mira na personalističkim načelima.

Zaključak

Govoriti o budućnosti općenito nezahvalan je zadatak. Ne postoji znanje o budućnosti. U vremenu povećane tjeskobe to posebno dolazi do izražaja jer su očekivanja ljudi veća, a time je veća i opasnost da ih se iznevjeri olakim prognozama, jeftinim obećanjima i lažnim nadama. Ipak, bilo bi kukavički odustati od bilo kakvog predviđanja ili svake nade. Istina je da čovjek izdaje svoje ideale, ali on je i potaknut njima i ne može živjeti ni djelovati bez njih.

Politička filozofija, kao grana etike, bavi se stvarima *kakve bi trebale biti*, a ne samo *kakve jesu*. Ne bi pak bilo moguće izdati ovo *kakvo bi trebalo biti* ako ono najprije ne bi bilo poticaj da se učini nešto da *bude* odnosno ako ne bi bilo poticaj na neko djelovanje. Politička filozofija nije samo praktična u smislu da se bavi ljudskim činima, kao i njihovim svrhama, normama i egzistencijalnim uvjetovanostima, nego je ona i djelotvorna, jer *nada* ima veze sa stvarima *kakve bi trebale biti*, a ne *kakve jesu*, a čovjek ne može ni živjeti ni djelovati bez nade. Politička filozofija je stoga djelotvorna i to izrazito djelotvorna jer se bavi zemaljskim nadama ljudske zajednice.

Ovaj je skromni mozaik Maritainovih odlomaka u bitnome htio pokazati šest stvari. Prvo, kad govorimo o budućnosti, osobito o budućnosti nekog političkog projekta, nije moguće izbjeći temeljno pitanje o čovjeku. Odgovor na to pitanje s jedne strane ovisi o metafizici, a s druge strane oblikuje etiku i političku filozofiju. Drugo, religija (koja zapravo leži u podlozi kulture, a onda i politike) igra važnu ulogu i ne smije biti izbačena, potisnuta, ignorirana niti podcijenjena. Religija, sukladno etimologiji pojma, treba biti ona koja povezuje, ali slobodna od politike i nikad svedena na puko sredstvo u službi politike.

Treće, Maritainova personalistička politička filozofija bitno je nadahnula i usmjerila projekt europskih i svjetskih integracija, a u njenom središtu stoji plamen *zemaljske nade u Evanđelje* (koju treba razlikovati od eshatološke nade), odnosno vjera

da je evanđeoske ideale i principe moguće utjeloviti u vremenu pa čak i u političkoj areni. Četvrto, tražiti jedinstvo Europe (ne samo administrativno i tržišno) i govoriti o njemu nije ni mudro niti smisleno izvan konteksta svjetskog jedinstva tj. jedinstva čitave ljudske obitelji, a osobito ne u opoziciji prema tom potonjem jedinstvu. Peto, to jedinstvo (čak i pravno-politički) je moguće, nije utopija i ima nade za njega. Šesto, mogući su (barem neki) zajednički praktični pothvati unatoč različitim teorijskim interpretacijama koje ipak nikad ne treba podcijeniti.

Sasvim je jasno da Maritain govori kao kršćanin i promatra čovjeka i svijet iz kršćanske perspektive, ali ne samo da to ne sužava njegove i naše vidike niti bilo koga isključuje, nego nam otkriva upravo najviše sfere univerzalnosti i uključivosti. On je od onih koji ne odustaju u otkrivanju jednakog dostojanstva svih ljudi i upornom podsjećanju na to da smo u konačnici svi braća.

LITERATURA

Adler, Mortimer J. (1944) *How to Think about War and Peace*, New York: Simon et Schuster.

Anshen, R. Nanda, ed. (1940) *Freedom: Its Meaning*, New York: Harcourt, Brace and Co.

Đaković, Dan (2021) *Politika i religija u filozofiji Jacquesa Maritaina*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti.

Hubert, Bernard et Floucat, Yves, ed. (1991) *Jacques Maritain et ses contemporains*, Paris: Desclee/Proost France.

Hubert, Bernard, ed. (1996) *Jacques Maritain en Europe. La reception de sa pensee*, Paris: Beauchesne.

Maritain, Jacques (1927) *Primauté du spirituel*. Paris: Librairie Plon.

Maritain, Jacques (1931) *The Things That Are Not Caesar's*. New York: Charles Scribner's Sons.

Maritain, Jacques (1935) *Religija i kultura*. Zagreb: Naklada Istina.

Maritain, Jacques (1944) *Principes d'une politique humaniste*, New York: Éditions de la maison Française.

Maritain, Jacques (1948) »Introduction«, u: *Human Rights – Comments and Interpretations: A symposium edited by Unesco*, Paris: UNESCO.

Maritain, Jacques (1952) *The Range of Reason*, New York: Charles Scribner's Sons.

Maritain, Jacques (1959) *Distinguish to Unite: or The Degrees of Knowledge*. Tr. G. Phelan et al. New York: Charles Scribner's Sons.

Maritain, Jacques (1989) *Cjeloviti humanizam*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Maritain, Jacques (1992) *Čovjek i država*. Zagreb: Globus – Školska knjiga.

Maritain, Jacques (1995) *Tri Reformatora – Luther, Descartes, Rousseau*, Split: LAUS.

Maritain, Jacques (2011) *Scholasticism and Politics*. Indianapolis: Liberty Fund.

Moyn, Samuel (2011) „Jacques Maritain, Christian Politics, and the Birth of Human Rights“, u: *Intercultural Dialogue and Human Rights*, ed. Luigi Bonanate et al., Washington: The Council for Research in Values and Philosophy.

Nostra aetate - Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama, u: *Drugi vatikanski koncil: dokumenti*, KS, Zagreb, 1998., str. 381-390.

Schuman, Robert (2000) *Za Europu*. Zagreb: Europski dom – Europski pokret Hrvatska.

Voegelin, Eric (1952) *The New Science of Politics*. Chicago: University of Chicago Press.

FUTURE OF EUROPE AND THE WORLD IN THE LIGHT OF PHILOSOPHY OF JACQUES MARITAIN

Summary

When we talk about the European idea, Europe as a geographical or cultural space, or especially about the European Union, we can often hear about the Founding Fathers of EU and the famous trio of Robert Schuman, Konrad Adenauer and Alcide De Gasperi, and eventually Jean Monnet with them. This is historically grounded and certainly justified. But very rarely we can hear about the great French philosopher Jacques Maritain and about his influence on the European project and Euro-Atlantic integration. This should not be seen as an injustice, but only as a curiosity. This paper, in which the author brings and expands some excerpts from his doctoral dissertation, seeks to shed some light on Maritain's role in this context, i.e. to try to look at the future of Europe in the light of his philosophy, and especially in the context of the issue of the relationship between politics and religion. In one sentence - over the past century, Maritain has played perhaps the most important role in shaping the idea of European and world unity, and despite everything that discourages us today, the future of Europe and then the whole world in the light of Maritain's philosophy is not dark and there is room for everyone in it.

Is it possible and wise to think about the future of European unity without thinking about the world unity? If the unification of Europe is a good thing, is the unification of the world even better? Is the anthropological question the crucial one? How important is religion in the context of Europe and its future? What about secularity and secularism? What is the future of religion? Are Europe and EU (exclusively) Christian continent and project? Is democracy conceivable without Christianity? To what extent is religion/faith personal and private, and to what extent is it a public matter? What about the controversial relationship between religion and politics? Finally, what does all this mean for inter-religious dialogue within the EU - especially between Jews, Christians and Muslims? – these are some of the issues that the author deals with in his work or just points to.

Key words: Europe, Jacques Maritain, politics, religion, future, democracy, hope of the Gospel